УДК 371.32

Ә.Ф. Галимҗанов

ТӨГӘЛ ФӘННӘРНЕ ТАТАРЧА УКЫТУ ТУРЫНДА

Рассмотрена проблема преподавания точных и естественных наук на татарском языке. Обращено особое внимание преподаванию информатики, как предмета, который обеспечивает межпредметную связь.

Ключевые слова: точные науки, преподавание на татарском языке, билингвизм.

The problem of teaching exact and natural sciences in the Tatar language is considered. Special attention is paid to teaching informatics as a subject that provides interdisciplinary communication.

Keywords: exact sciences, teaching in the Tatar language, bilingualism.

Икетелле укыту, яисә туган телдә укытуның өстенлекләре яисә зарары турындагы фикер тарихта берничә тапкыр үзгәргән. Мәсәлән, Борынгы Римда латин һәм грек телләрендә икетелле укыту булган. Урта гасырларда шулай ук католик дине хакимлек иткән илләрдә беркем дә сөйләшмәгән латин телендә укытканнар. Ләкин инде XX гасыр башында ук чит телдә, ягъни туган тел түгел телдә укытуның нәтиҗәлелеге туган телдә укытуныкына караганда түбәнрәк икәнлеге исбат ителгән булган. 1928 елда ике телдә укыту турында халыкара конференция балаларның туган телдә генә белем алуы турында рекомендация кабул итә, ә икенче тел 12 яшькә җиткәнче кертелергә тиеш була ([Bureau International de l'Éducation, 1929] мәгълүматлары буенча). Ләкин, моңа бәйсез рәвештә, милли дәүләтләр үсешендә бары рәсми телдә укытуга басым ясала. Франция, Испания, Россия һ.б. илләрдә милли азчылыкны тәшкил иткән халыкларның телләре кимсетелгән, аларны мәктәптә куллану тыелган, туган телдә сөйләшкән балаларга җәза бирелгән һәм ата-аналардан өйдә дә балалары белән рәсми телдә генә сөйләшү таләп ителгән. Әмма 1970 елларда, икътисадның постиндустриаль үсеше белән бергә, җәмгыятьтә мөһим социаль үзгәрешләр дә була һәм тел процессларына игътибар арта. Күп илләрдә туган телләргә яңадан игътибар көчәя, ике телле – туган һәм рәсми телләрдә, яисә өч телле – туган, рәсми һәм бер чит телдә укыту тарала башлый.

1. Мәгариф һәм тел сәясәте

Мәгариф, һичшиксез, тел сәясәтенең фундаменталь өлкәләреннән берсе булып тора. Б. Спольски әйткәнчә [Spolsky ВБ 2009], «Мәгариф системасында кабул ителгән тел сәясәте – һичшиксез, телләр менеджментында иң тәэсирле көчләрнең берсе. Мәчет, чиркәү, синагога кебек дини институтлардан тыш, бу – телнең өйдә кулланылышын расларгамы, кире кагаргамы икәнен исбатларга иң зур мөмкинлек

бирүче...». Һәм бөтен дөньяда, телләрнең җәмгыятьтәге урынын үзгәртергә кирәк булса, мәгариф системасында тиешле реформа үткәрелгән. СССРда, мәсәлән, 1920 елларда дистәләрчә тел мәгариф системасына кертелгән яисә аларның функцияләре киңәйтелгән, ә 1930, 1940, һәм бигрәк тә 1958–1959 елларда аларда укыту чикләнгән.

Хәзерге вакытта татар зыялыларының һәм җитәкчелекнең шактый өлешендә, бигрәк тә өлкән буын вәкилләрендә, татар телен укыту теле буларак башлангыч классларда гына куллану, ә аннары татар телен генә татарча укыту зарурлыгы турында фикер хөкем сөрә. Бу аларның «Без русча белмичә шәһәргә килдек, шуның аркасында күп газаплар күрдек, балаларыбыз аны күрмәсен», дигән псевдоигелекле тезисына нигезләнә. Шул ук вакытта мондый фикердәге кешеләрнең хәзерге тел процессларын, нигездә, аңламауларын, аңласалар да, татар телен махсус чикләргә, һәм, ниһаять, бетерергә тырышуларын күрәбез.

Икетелле мәгариф өлкәсендә эшләүче авторлар исә, телне предмет буларак укытуның мөһимлеген генә түгел, ә мәктәптә коммуникация чарасы итеп файдалануның фундаменталь кыйммәтен ассызыклый, ә бу телне үзләштерү өчен башка – төгәл фәннәрне дә туган телдә укытуны күздә тота. Күзәтүләр шуны күрсәтә: әгәр өйдәге аралашу теле гаиләдән тыш көнкүрештә файдаланылмый, ә мәктәптә укыту теле җәмгыятьтәге доминант тел икән (хәзерге вакытта Россиядә ул – рус теле), ул чагында мәктәптәге укыту теле өйдә аралашуда да кулланыла башлый һәм беренчел аралашу телен – туган телне алыштыра. Т.Л. Маккарти, Т. Скутнаб-Кангас һәм О.Н. Магга әйткәнчә [McCarty, 2010], «бер мәктәп кенә югалу алдында торган телне коткарып кала алмый, ләкин аны берничә буын эчендә, мөстәкыйль рәвештә диярлек, бетерә ала». Мәктәпләрдә һәм югары уку йортларында информатика һәм информацион технологияләр белән бәйле фәннәрне туган телдә – татарча укыту аеруча мөһим, чөнки информацион технологияләр кеше эшчәнлегенең барлык даирәләренә үтеп керде һәм компьютер белән туган телдә аралашу, бигрәк тә Интернет аша татарча аралашу туган телне саклау һәм үстерүнең мөһим шартларыннан берсенә, хәтта иң мөһименә әверелде.

2. Икетеллелек: классификация һәм тәҗрибәләр

Билингваль укыту турында Россиядә фундаменталь тикшеренүләр юк диярлек. Әгәр алар булса һәм классификацияләнсә, хәзерге заман мәгарифенең ассимиляциягә алып баруы күренеп торачак. Европа классификациясен файдаланыйк.

Икетелле мәгарифнең иң төпле типологиясе, безнеңчә, К. Бейкер хезмәтләрендә [Baker, 2007] китерелгән. Кыскача гына ул типологияне карап китик.

«Билингвлар өчен бер телле мәгариф формасы», «Икетелле мәгарифнең йомшак формасы», «икетелле мәгарифнең билингвизм һәм билингваль грамоталык өчен көчле формасы» төшенчәләре бар.

Беренче типка «мейнстрим укыту» (ингл. «mainstream», «submersion») керә, ягъни доминант тел милли азчылыкны укыту өчен файдаланыла. Икенче тип формалары арасында «арадаш» программалар (ингл. «transitional») аерылып тора, аларда азчылыкка «вакытлыча туган телне файдаланырга рөхсәт ителә. Алар аз вакыт, күпчелек теленә ия булганчы, туган телдә укыйлар, һәм, ниһаять, мейнстрим укытуга күчә алалар». К. Бейкер аныклаганча ([Baker, 2007] не кара), «икетелле мәгарифнең йомшак формаларының төп максаты – милли азчылыкны ассимиляцияләү, һич кенә дә азчылык телен өйдә аралашу теле итеп саклау һәм мәдәни плюрализм түгел».

Шушы ук автор икетелле мәгарифнең дүрт көчле формасын күрсәтә: «ярдәм», «күмелү», «икеләтә күмелү», «икетелле мейнстрим укыту». «Ярдәм» методында (ингл. «maintenance», «heritage language») азчылык вәкилләре барлык уку дәвамында туган телләрендә дә, күпчелек телендә дә укыйлар. «Икеләтә күмелү» методында (шулай ук «ике юнәлеш» дип тә атала (ингл. «dual language», «two way»)) укучыларның катнаш коллективын укытуда азчылык теле дә, күпчелек теле дә файдаланыла. Азчылык теле вәкилләре күпчелек теленә «күмелә», ә күпчелек теле вәкилләре азчылык теленә «күмелә». Ике төркем дә шулай ук туган телләрендә бергә укый, шуңа күрә туган тел буенча сегрегация юк. «Күмелү» методында (ингл. «immersion») күпчелек вәкилләре азчылык телендә укый. «Икетелле мейнстрим укыту» вакытында (ингл. «mainstream bilingual») күпчелек вәкилләре чит һәм туган телләрендә белем ала. Укытуның каралган методларыннан аермалы буларак, бу очракта чит тел статусы югары һәм анда күп кенә дидактик материаллар (дәреслек, аудиовизуаль чаралар һ.б.) була.

Һәр типтагы программалар арасында да аермалар бар. Мәсәлән, күмелү методы буенча программалар яшь буенча, сәгатьләр саны буенча аерыла ала. Күмелү һәм мейнстрим укыту методларының фундаменталь аерымлыгы шунда ки, күмелү методы буенча укучылар – җәмгыятьтәге доминант тел вәкилләре һәм алар үзләренең туган тел статусы өчен кимсенү тоймыйлар һәм аны көнкүрештә актив кулланалар. Укытучылар шулай ук күпчелек телен белә, ә мейнстрим укытуда алай түгел.

Өлгерешкә килгәндә, икетелле мәгарифнең көчле формасында укучылар азчылык телен яисә чит телне аны предмет кебек кенә укучыларга караганда яхшырак беләләр. Иң мөһиме шунда ки, алар күпчелек телен һәм башка предметларны да күпчелек телендә генә укучы балалардан яхшырак үзләштерә. Европада бу статистик тикшеренүләр белән исбатланган. Безнең үз тикшеренүләребез дә шуны раслый.

Югары уку йортларында төгәл фәннәрне татарча укыту омтылышлары беркайчан да тукталмаган диярлек. Сүзлекләр һәм дәреслекләр дә басылып торган. Системалы рәвештә бу эшкә 1990 еллардан керешелде. Шуңа күрә хәзерге вакытта төгәл фәннәрне югары

уку йортларында татар телендә укыту буенча кимендә утыз еллык тәҗрибә бар дип әйтергә була. Баштарак беренче курс студентлары татарча укып киләләр иде. Шуңа күрә алар өчен татар теле танып белү һәм коммуникация чарасы да булып торды. Соңгы елларда исә, илдәге гомуми тел сәясәте аркасында, предметларны өйрәткәндә татарчага да өйрәтергә туры килә. Гомумән алганда, бу үзенең нәтиҗәләрен бирә, беренче курста татарча начаррак белсәләр дә, өченче курска инде без татарча камил белгән һәм татар телендә математика, информатика һәм физиканы укытырга сәләтле белгечләр әзерләүгә ирешәбез.

Әдәбият

Baker C. A Parents' and Teachers' Guide to Bilingualism. Clevedon: Multilingual Matters, 2007. Вып. 3. С. 34–36.

Le bilinguisme et l'éducation / Bureau International de l'Éducation. Genève, 1929. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://fr-academic.com/dic.nsf/frwiki/249015

McCarty T.L., Skutnabb-Kangas T., Magga O.H. Education for Speakers of Endangered Languages // The Handbook of Educational Linguistics / ed. B. Spolsky, F.M. Hult. Oxford; Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010. С. 300.

Spolsky B. Language Management. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. С. 90.

Мәкалә «2014–2022 елларга Татарстан Республикасы дәүләт телләрен һәм Татарстан Республикасында башка телләрне саклау, өйрәнү һәм үстерү» Дәүләт программасының 3.5.4 номерлы чарасын тормышка ашыру кысаларында нәшер ителә

Галимҗанов Әнис Фоат улы,
физика-математика фәннәре кандидаты,
Казан федераль университетының
функцияләр теориясе һәм якынайтулар кафедрасы доценты